

KOVÁCS ANDREA

Vergente mundi vespere

Egy ismeretlen Szent László-himnusz a Szepességben és Sittenben

A középkori Magyarországon három, egymástól és a környező régióktól is markánsan különböző liturgikus rítus élt egymás mellett: az esztergomi, a kalocsazágrábi és az erdély-várad. A fő tradíciókon belül, azok karakterisztikus jegyeit többnyire megtartva, ám bizonyos pontokon egyéni megoldásokkal élve jól elkülöníthető csoportok jöttek létre. Kialakulásuk hátterében leggyakrabban intézményi, földrajzi vagy nemzetiségi okok álltak. Az esztergomi hagyományon belül a pálos, a szepességi és az erdélyi szász források alkotnak ilyen, többé-kevésbé homogén egységet. A központi, esztergomi rítusú szerkönyvekhez legközelebb a pálos kódexek állnak, a szepesi források – elsősorban a szanktoráléban – egymáshoz és a székváros hagyományához is lazábban kapcsolódnak. A kisszámú, töredékes és tartalmukat tekintve meglehetősen heterogén erdélyi szász zsolozsmaforrások és Esztergom viszonya számos kérdést vet fel, melyek megválaszolása még várat magára.¹

A három párhuzamosan jelenlévő úzus ellenére az ország egész területére kiterjedő, hosszú időre visszanyúló és töretlen kultusz alapján István király, Imre herceg és László király liturgikus anyagát – elsősorban az ünnepelt szent egyéniségének, tetteinek bemutatására legtöbb lehetőséget adó zsolozsmáját – egységesnek gondolhatnánk. Ugyanakkor az államalapító és egyben patrónus ünnepére Zágrábban, fiának tiszteletére pedig Erdélyben állítottak össze egy, az általánosan ismerttől eltérő, saját officiumot.² A három „szent király” közül csak László napjára készült egyetlen, alapvetően homogén verses zsolozsma, melynek legtöbbször csak a himnusza és második vesperásának Magnificat-antifónája volt variábilis.

A László-zsolozsma himnuszának kijelölésekor forrásaink két lehetőség közül választottak: vagy a saját szövegű *Regis regum civis avet* vagy a hitvallók

¹ Lásd: DOBSZAY László, *Corpus Antiphonarum, Európai örökség és hazai alakítás*, Bp., Ballasi Kiadó, 2003, 346–353.

² Lásd: KOVÁCS Andrea, *Corpus Antiphonalium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae* [a továbbiakban CAO–ECE] *VI/B Kalocsa–Zagreb (Sanctorale)*, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 2008, 98–99; dallammal kiadva: *Énekek Szent István király tiszteletére, Cationes de Sancto Stephano rege*, szerk. Kovács Andrea, Medgyesy S. Norbert, Bp., Magyar Napló, 2014, 115–143; KOVÁCS Andrea, *CAO–ECE VII/B Transylvania–Várad (Sanctorale)*, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 2010, 125–126.

valamelyik közös tételét (*Iste confessor, Iesu corona celsior*) írták elő. Ám a gyulafehérvári Batthyány Könyvtár állományában lévő, 14–15. század fordulóján másolt R. III. 94 jelzetű szepesi breviárium himnáriuma, mely a temporális és a kommúnis szakaszban az általánosan ismert tételeket tartalmazza, a szentek ünnepeire – köztük László király napjára – készült összeállításban számos meg-
lepetéssel szolgál.³

A szanktorále negyven tétele közül huszonegy viszonylag gyakran szerepel forrásainkban, ám közülük néhány szinte kivétel nélkül csak a kalocsa–zágrábi hagyományból dokumentálható. Ilyen a Tízezer katona ünnepére (június 22.) íródott *Fidelis universitas*,⁴ valamint Domonkos (augusztus 5.) *Gaude mater ecclesia* tétele.⁵ A déli érseki tartomány jellegzetességének tekinthető a *Katherinae collaudemus* Katalin-himnusz, melyet a kalocsa–zágrábi mellett az erdély–várad tradíció szerkönyvei is tartalmaznak.⁶

A fennmaradó tizenkilenc tételből kilenc rendkívül ritka hazánkban. Szepesi, illetve felvidéki kódexek közlik Barbara (december 4.) *Gratuletur ecclesia laudum*,⁷ Antiochiai Margit (július 13.) *Laudes solvat harmonia*,⁸ Anna (július 26.) *De stella sol oriturus*⁹ és Vencel (szeptember 28.) *Dies venit victoriae*¹⁰ tételét, melyek külföldön szinte kizárólag délnémet és cseh forrásokban kaptak helyet. Magyarországon pálos szerkönyvekre jellemző a Töviskorona (május 4.), valamint az Afra (augusztus 7.) ünnepére készült domonkos, illetve augsburgi eredetű zsolozsma és azoknak himnusza, a *Lauda fidelis contio*,¹¹ illetve a *Gaude civitas Augusta*.¹² A magyar szekuláris források közül, egyháztörténeti okokból, csak a zágrábi püspökség szerkönyveiben találunk két saját himnuszt a Domonkos-

³ A kéziratról lásd: CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ Gárdonyi Klára, *Bibliotheca Hungarica, Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt*, I. Fennmaradt kötetek: 1. A–J, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1988 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 23 [98]), 421, No. 1699.

⁴ Az egyes tétel szövegeit lásd: *Analecta Hymnica Medii Aevi I–LV* [a továbbiakban AH], Guido Maria Dreves, Clemens Blume, Henry Marriott Bannister ed., Leipzig, O. R. Reisland, 1890–1922. – A magyarországi előfordulásokról lásd: Holl Béla, *Repertorium Hymnologicum Medii Aevi Hungariae. Initia Hymnorum, Officiorum Rhythmicorum, Sequentiarum, Troporum, Versuum Alleluaticorum Cantionumque* [a továbbiakban Holl], szerk., Körmendy Kinga, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2012. A RISM-rendszer szerinti jelzettel megadjuk azokat a forrásokat is, amelyeket a két kiadvány nem regisztrál, de amelyeknek himnáriumában a teljes tétel vagy korpuszában annak incipitje szerepel. AH 52:81, Holl 251, I-Rvat Ottoboni Cod. Lat. 667, HR-Zu MR 1, HR-Zu MR 10, RO-AJ R II. 95, RO-AJ R II. 125, RO-BRbn I. F. 69.

⁵ AH 52:158, Holl 277, A-Wn 1812, HR-Zu MR 8, HR-Zu MR 80, RO-AJ R I. 110.

⁶ AH 52:220, Holl 401, HR-Zu MR 10, HR-Zu MR 80, RO-AJ R II. 95, RO-AJ R II. 125.

⁷ AH 52:114, Holl 313, H-Bmnm 63.84.C, RO-AJ R I. 110, RO-AJ R II. 125, RO-BRbn I. F. 82.

⁸ AH 4:197, Holl 434, RO-AJ R I. 110.

⁹ AH 52:100, Holl 179, H-Bmnm 63.84.C, RO-AJ R I. 110.

¹⁰ AH 52:325, Holl 198, H-Bmnm 63.74.I.C, RO-AJ R I. 110, RO-AJ R II. 95, RO-AJ R II. 125.

¹¹ AH 52:14, Holl 417, HR-Zu MR 8.

¹² AH 52:84, Holl 264, RO-AJ R I. 110, HR-Zu MR 8.

officiumban. Éppen ezért meglepő a *Hymnum novae laetitiae* feltűnése a szeptesi kódexben.¹³ Még két költemény tartozik ehhez a csoporthoz: a forrásunkban Vasas Szent Péter ünnepére (augusztus 1.) előírt *Petre pontifex inclite*¹⁴ és Klára *Concinnat plebs fidelium* himnusza.¹⁵ A Péter-tételt főként a délnémet és a cseh tradíciók fogadták be,¹⁶ Klaráét pedig magától értetődően mindenekelőtt a ferencesek, elvértve néhány szekuláris kézirat.

Breviáriumunkon kívül csak egy-egy magyar provenienciájú kódexben szerepel öt tétel: *Martyr Dei egregie* (György, április 24.),¹⁷ *Audi precantis agminis* (Szervác, május 13.),¹⁸ *Factor orbis et omnium* (Heléna, május 22.),¹⁹ *Hymnizet nunc plebs credula* (Márta, október 17.)²⁰ és *Gaude caelestis curia* (Orsolya, október 21.)²¹ Közös bennük, hogy a párhuzamos magyar forrás minden esetben mellékhangományokat reprezentáló szepességi vagy erdélyi szász kézirat, valamint az, hogy az Európa-szerte tisztelt György kivételével ezeknek a szenteknek a kultusza elsősorban német területen, főként a Rajna-vidéken volt jelentős.²² Hogy Márta himnusza is ebből a régióból, és nem Prágából, tiszteletének másik központjából kerülhetett a kódexbe, az a tételválasztásból és a himnusz elhelyezéséből egyértelműen kiderül. A prágai zsolozsmában a *Pange lingua praekonium* és az *Exsultet caelum laudibus* hangzott el július 29-én.²³ Kódexünk viszont Hedvig és Orsolya himnusza között közöl egy másik, ma csak német forrásokból ismert költeményt, és ezzel Köln, Salzburg, Trier és Passau október 17-i translációs ünnepnapjához igazodik.

Négy, külföldön is rendkívül ritka vagy ismeretlen himnusznak ma a szeptesi breviárium az egyetlen magyar forrása. A Szeplőtelen Fogantatás napjára (december 8.) íródott *Virga de Iesse generata stirpe* jelenleg csak három délnémet és egy cseh kéziratból dokumentálható.²⁴ Gereonnak és társainak (október 10.) Kölnben kiépült kultusza, liturgikus anyaga, benne *Rex sempiternae lucis* kezdetű himnusza csak véletlenszerűen tűnik fel keletkezési helyén kívül.²⁵ A Sziléziai

¹³ AH 52:160, Holl 338, HR-Zu MR 80.

¹⁴ AH 51:220, Holl 592, RO-BRbn I. F. 82.

¹⁵ AH 52:149, Holl 159.

¹⁶ Lásd: FEHÉR Judit, DOBSZAY László, *CAO–ECE I/B Salzburg (Sanctorale)*, Bp., MTA Zenatudományi Intézet, 2009, 91; CZAGÁNY Zsuzsa, *CAO–ECE III/B Praha (Sanctorale, Commune Sanctorum)*, Bp., MTA Zenatudományi Intézet, 2002, 123.

¹⁷ AH 51:131, Holl 478.

¹⁸ AH 4:232, Holl –, RO-BRbn I. F. 69.

¹⁹ AH 4:150, Holl –, RO-BRbn I. F. 69.

²⁰ AH 4:204, Holl –, RO-AJ R II. 125.

²¹ AH 52:310, Holl 261.

²² Szervác: Maastricht, Goslar, Limburg an der Lahn, Quedlinburg. Heléna: Trier, Frankfurt. Orsolya: Köln.

²³ Lásd: *CAO–ECE III/B*, 121–123.

²⁴ AH 4:46.

²⁵ AH 12:123.

Hedvig ünnepére (október 15.) szánt *Laudemus votis intimis* ma csak egy prágai kéziratból és egy német lovagrendi nyomtatványból ismert.²⁶

Az R. III. 94 jelzetű breviárium himnáriumának tételrendje²⁷

<i>Szanktorále</i>		
f. 4 ^r	Hymnus de sancta Barbara	Gratuletur ecclesia laudum
f. 4 ^v	De sancto Nicolao	Exsultet aula caelica
	De Conceptione	Virga de Iesse generata stirpe
	De sancto Stephano	Sancte Dei pretiose
	De sancto Iohanne	De Patre verbum
f. 5 ^r	De Innocentibus	Salvete flores martyrum
	[De sancto Stephano]	Stephano primo martyrum
	[In Purificatione]	Quod chorus vatum
	Ad completorium	Fit porta Christi
	Ad laudes	O gloriosa domina
f. 5 ^v	[De sancto Georgio]	Martyr Dei egregie
	De sancta Cruce	Salve Crux sancta
	De Spinea [corona]	Lauda fidelis contio
	De sancto Servatio	Audi precantes agminis
f. 6 ^r	De sancta Helena	Factor orbis et omnium
	Decem milium [militum]	Fidelis universitas
	De sancto Ladislao	Vergente mundi vespere
	De sancta Margarita	Laudes sonat harmonia
f. 6 ^v	De sancta Anna	De stella sol oriturus
	De sancto Petro	Petre pontifex inclite
	De sancto Dominico	Gaude mater ecclesia laeta agens
		Hymnum novae laetitiae
f. 7 ^r	De sancta Afra	Gaude civitas Augusta
	De sancta Clara	Concinnat plebs fidelium
	De sancto rege Stephano	Exsultet gens celebris
f. 7 ^v	De sancto Augustino	Magne pater Augustine
	[De beata Maria]	Gaude visceribus
	De sancto Wenceslao	Dies venit victoriae

²⁶ AH 4:149.

²⁷ Vastag betű: tíz vagy annál több magyar forrásban szereplő tétel.

Szanktorále		
f. 8 ^r	De sancto Michaelae	Tibi Christe splendor Patris
	De sancto Francisco	Proles de caelo prodiit
	Gereonis et sociorum	Rex sempiternae lucis
	De sancta Hedvige	Laudemus votis intimis
f. 8 ^v	Marthae	Hymnizet nunc plebs credula
	Undecim milium virginum	Gaude caelestis curia
	De Omnibus Sanctis	Christe Redemptor omnium
f. 9 ^r	Ad laudes	Iesu Salvator saeculi
	De sancto Martino	Martine confessor Dei
	De sancta Elizabeth	Novum sidus emicuit
	De sancta Katherina	Ave Katherina martyr
	Item	Katherinae collaudemus

Ezek a szerkönyveinkben ritka, túlnyomó többségükben német területen preferált tételek a magyarországi repertoár változékonyabb, képlékenyebb rétegéhez tartoznak, ezért közlésük nem érinti, nem módosítja a himnusz-készlet központi magját, törzsanyagát. Egészen más a helyzet a fennmaradó két költeménnyel, melyek a repertoár legstabilabb, szinte elengedhetetlen elemeit, a magyarság két legfontosabb szentjének, István és László királynak a tételeit befolyásolják.

Államalapítónk zsolozsmájában vagy a *Gaude mater Hungaria* vagy a *Gaudet caeli nova luce* kezdetű himnusz hangzott el, a lovagkirály napján pedig a *Regis regum civis ave*. A szepesi breviárium egyik tételt sem tartalmazza, viszont *De sancto rege Stephano* felirattal egy mindeddig kiadatlan, jelenleg hazai és külföldi párhuzam nélkül álló költemény szövegét közli *Exsultet gens celebris* kezdettel.²⁸ A himnárrium megfelelő helyén, a Tízezer katona himnusza után, *De sancto Ladislao* rubrikával, *Vergente mundi vespere* incipittel pedig szintén egy olyan tételt találunk, melynek létezéséről eddig nem volt tudomásunk. Ugyanez a nyitósora többek között egy Szeplőtelen Fogantatás-, egy Háromkirályok-, egy Assisi Ferenc- és egy magyar forrásokban is feltűnő Toulouse-i Lajos-himnusznak,²⁹ ám a folytatás minden esetben más.

Az egyelőre unikális István-tétellel ellentétben a szepesi breviárium László-himnuszának ma két párhuzama ismert. Az egyik egy ugyanehhez a régióhoz köthető, több mint fél évszázaddal később, az 1400-as évek második felében másolt, szintén szepességi úzust követő diurnáléban található.³⁰ A másik feljegyzés

²⁸ A kódexben a himnusz szövege annyira romlott formában maradt fenn, hogy összehasonlító forrás(ok) hiányában egyelőre értelmezhetetlen és közölhetetlen.

²⁹ Lásd: AH 11:38, 4:16, 41a:209, 4:186–187, Kovács Andrea, *CAO–ECE V/B Esztergom/Strigonium (Sanctorale)*, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 2006, 245, *CAO–ECE VII/B*, 183.

³⁰ RO-AJ R II. 125 f. 159^v–160^v.

rendkívül meglepő és szokatlan helyen bukkant fel. Egy Sittenben (Sion, Wallis kanton, ma Svájc) őrzött, 15. század első feléből származó breviárium első és második főrésze³¹ közé három officiumot másoltak: a szombati Mária-, a Vízitáció- és a László király-zsoltoszmát.³² A *Historia sancti Ladislai* felirattal teljes terjedelmében közölt *Fons aeternae pietatis*-ciklus első vesperásában a *Vergente mundi vespere*, laudesében pedig a *Regis regum civis ave* szerepel. Ugyanezt a beosztást tartalmazza a szepesi diurnále is. Vagyis az új költemény nem a régi helyett, hanem a mellett szólalt meg. A felvidéki breviárium romlottabb szövegével szemben a sitteni kézirat és az azzal megegyező szepesi diurnále textusa jóval pontosabb.

A László-himnusz szövege

	<i>Szepesi breviárium</i>	<i>Sitteni breviárium, Szepesi diurnále</i>
1)	Vergente mundi vespere, divino munere consurgit rex Hungariae magnificus imperio.	Vergente mundi vespere, missus divino munere consurgit rex Hungariae magnificus imperio.
2)	Gentem vocat ad ardua, peccatorum superflua verbo rescindit gratiae mirificus eloquio.	Gentem vocat ad ardua, peccatorum superflua verbo rescindit gratiae mirificus eloquio.
3)	Confortatus hic in Deo Dat inflexus velud leo Colla calcans for fortium Virtute potentifera.	Confortatus hic in Deo Stat inflexus velud leo Colla calcans fortium Virtute potentifera.
4)	Saevit, mundi sternit hostes, morte caeli lustrat postes, virtutumprehendit bravium prece, voce gratifera.	Saevit, mundi sternit hostes, mente caeli lustrat postes, virtutumprehendit bravium prece, voce gratifera.
5)	Regi regum salus, vita, honor, laus, et decus et imperium Trinitati sit per omne saeculum, qui concives nos ascribat supernorum civium. Amen.	Regi regum salus, vita, decus et imperium Trinitati laus et honor sit per omne saeculum, qui concives nos ascribat supernorum civium. Amen.

³¹ I. rész: f. 1^r–6^v: naptár, f. 7^r–14^v: templomszentelési officium, f. 15^r–101^r: pszaltérium, f. 101^r–105^v: halotti zsoltosma, f. 105^r–110^r: könyörgések, litániák, áldások. II. rész: f. 127^r–268^v: *Proprium de tempore*, f. 268^v–406^v: *Proprium de sanctis*, f. 408^r–429^v: *Commune sanctorum*, f. 429^v–433^v: *Commune BMV, collectae*.

³² CH-Sk Ms. 58 f. 110^r–126^v. A forrásról lásd: LEISIBACH, Josef, *Die liturgischen Handschriften des Kapitelsarchivs in Sitten, Iter Helveticum Teil III*, Freiburg Schweiz, Universitätsverlag, 1979 (Spicilegii Friburgensis Subsidia, 17), 238–245.

A László-himnusz négy 4×8 szótagszámú versszakait, melyek közül a harmadik és a negyedik strófa harmadik sora (*Colla calcans fortium*, illetve *virtutum prehendit bravium*) kissé egyenetlen (hét, illetve kilenc szótagszámú) egy teljesen más felépítésű – háromszor $8 + 7$ szótagszámú – záró strófa követi (*Regi regum salus vita*). A szokatlan szerkezeti módosítás oka az, hogy míg az első négy vers önálló, mintától független költeménynek tűnik, addig az ötödik egy már létező, egészen eltérő struktúrájú himnusz záró szakaszának pontos átvétele. Néhány esztergomi és szinte valamennyi zágrábi, pálos és felvidéki kéziratunk és nyomtatványunk tartalmazza Ágoston *Magne pater Augustine* kezdetű himnuszát,³³ melynek utolsó szakaszát a *Vergente mundi vespere* lezárásaként használták fel.

A sitteni kódex még egy fontos újdonsággal szolgál. A második vesperás leggyakoribb *O sancte rex Ladislave* Magnificat-antifónáján kívül eddig négy másik kantikum-antifóna használatáról tudunk. Néhány esztergomi és kalocsa–zágrábi kódex az általánosan ismert tétel mellett vagy helyett a *Deus Pater Ladislaum* szöveget közli, a szepesi diurnále az *O lux et decus Pannoniae*, egy kalocsai pedig az *O confessor venerande* kezdetű.³⁴ Utóbbi középső szakasza (*copiosus in misericordia ... – consolator afflictorum*) a László-legendából vett pontos idézet.³⁵ Egy szepesi breviárium *Sancte Ladislave confessor Domini* tétéle valójában nem proprium, hanem a hitvallók egyik kommúnis antifónájának (*Sancte N. confessor Domini*) névbehelyettesítéssel való aktualizálása.³⁶

A magyar kéziratok Magnificat-antifónái

<i>Magnificat-antifóna</i>
O, sancte rex, Ladislave, o, columna militiae Christianae, o, firmissima spes tuae gentis, intuere devotionem populi te quaerentis et sub tuum praesidium confugientis, o, misericors, misericordiam consecutus, intercede pro nostra omniumque salute.

³³ AH 52:110, Holl 463, A-Wn 1812, H-Bmm 63.74.I.C, HR-Zu MR 8, HR-Zu MR 10, HR-Zu MR 80, RO-AJ R I. 110, RO-AJ R II. 125.

³⁴ Lásd: *CAO–ECE V/B*, 130, *CAO–ECE VI/B*, 105. A korábbi irodalom összesen három Magnificat-antifóna létezéséről tudott. Közülük a *Salve rex Ladislave* nem kantikum-antifóna, hanem a László-mise egyik tropizált alleluiája. (Ugyanezzel a téves műfajmegjelöléssel: *Énekek Szent László király tiszteletére*, *Cantiones de Sancto Ladislavo rege*, szerk. Kovács Andrea, Medgyesy S. Norbert, Bp., Magyar Napló, 2012, 119.) A *Iesus Christus hunc redemit* pedig nem önálló tétel, hanem a *Deus Pater Ladislaum* részlete, harmadik sortól kezdődő szakasza. Lásd: Török József, „*Szent László liturgikus tisztelete*” = *Athleta Patriae*, Tanulmányok Szent László történetéhez, szerk. Mezey László, Bp., Szent István Társulat, 1980, 154–155.

³⁵ Lásd: SZENTPÉTERY, Emericus, *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, Volumen II. Reprint kiadás, Bp., Nap Kiadó, 1999, 517.

³⁶ Lásd: *CAO–ECE V/B*, 130.

A magyar kéziratok Magnificat-antifónái

<i>Magnificat-antifóna</i>			
Deus Pater Ladislaum nobis fecit regem sanctum, Iesus Christus hunc redemit quem sathanas morte laesit, Paraclitus quem ornavit et hanc sanctis collocavit, ergo, sancte Ladislai, preces tuas Deo funde, ut nos tecum collaudare Iesum Christum et videre poscimus in patria, alleluia.	O, lux et decus Pannoniae, spes nostrarum gentium, Ladislai, vas gratiae, diadema regium, tu speculum iustitiae, salus innocentium, in hac valle tristitiae nobis fer auxilium, ut te tutore patriae terga vertantur hostium.	O, confessor venerande, o, defensor admirande, copiosus in misericordia, praepollens patientia, pietate rex serenus, gratiarum donis plenus, cultor iustitiae, patronus pudicitiae, sublevator oppressorum, miserator orphanorum, pius pater pupillorum, consolator afflictorum, Ladislai, rex benigne, angelorum laude digne, ora pro nobis Dominum, ut Redemptor omnium apud Patrem luminum sit nobis solatium et aeternum gaudium.	Sancte Ladislai, confessor Domini pretiose adesto nostris precibus pius ac propitius.

A sitteni breviáriumban viszont egy ezektől teljesen eltérő tétel szerepel. A mind-
eddig ismeretlen *Sancte Ladislai de radice stirpis* kantikum-antifóna kiinduló-
pontja, mintája minden jel szerint a matutínium egyik rezponzóriuma volt.

A sitteni breviárium Magnificat-antifónája

<i>Magnificat-antifóna</i>	<i>matutínium 7. rezponzórium</i>
Sancte Ladislai de radice stirpis propagatus regiae moribus ac virtutibus nobilior, quam genere, ora pro nobis Deum in aethere ut valeamus tecum in consortio sanctorum semper vivere.	De radice regiae stirpis propagatus [...] V) Moribus nobilior, virtutibus clarior, quam genere, cui vivere Christus est in aethere.

Honnan kerülhetett a sitteni püspökség kódexébe a teljes Szent László-zsolozsma
és benne a *Vergente mundi vespere* himnusz? A lovagkirály wallisi tiszteletének
és liturgikus kultuszának ezen kívül nincs nyoma, így valószínűleg egészen más
ok állhatott az officium lejegyzésének a hátterében.

Az 1400-as évek első évtizedeiben négy a sitteni székeskáptalan környezeté-
ben működő scriptor dolgozott a kéziratban. Közülük a harmadik, Iohannes Thie-

boudi, aki a *Fons aeternae pietatis*-históriát lejegyezte és a kalendáriumba Szent László és Vízitáció ünnepét utólag beírta, 1420 és 1440 között tevékenykedett. A breviárium megrendelője valószínűleg az olasz származású Andreas de Benzis de Gualdo lehetett, aki 1418-tól az egyházmegye apostoli kormányzója, majd 1431-től haláláig, 1437-ig Sitten püspöke volt.³⁷ Hogy a feltehetően a főpásztori idejében másolatott kódexbe miért emelte be László király zsolozsmáját, arra életének megelőző szakasza világíthat rá.

A spalatói érseki címet 1389-től betöltő Andreas de Benzis de Gualdo 1402-ben, amikor a város a magyar trón megszerzéséért folytatott küzdelemben Nápolyi László pártjára állt, Zsigmond király iránti hűségéből Magyarországra jött. 1408-ban az egri egyházmegye kormányzójává és zalavári apáttá nevezték ki, 1409-től az egri püspöki, 1413-tól pedig Benzis András névvel a kalocsai érseki széket töltötte be. A Luxemburgi Zsigmond megbízásából több külföldi diplomáciai küldetést teljesítő érsek a konstanzi zsinatról nem tért vissza Kalocsára, hanem Sittenbe utazott, ahol először kormányzó, majd püspök lett.³⁸ Hosszú magyarországi tartózkodása, a hazai egyházi hierarchiában betöltött magas tisztségei egyaránt hozzájárulhattak ahhoz, hogy az egyik legtiszteltebb magyar szent liturgikus szövegeit, László király zsolozsmáját új állomáshelyére magával vigye, és ott lemásoltassa. Hogy valóban magával vihetett vagy utólag hozathatott egy az officiumot tartalmazó mintapéldányt, és a sriptorok nem a szájhagyományra hagyatkoztak, az a textus pontos, tévedésektől, elírásoktól mentes lejegyzéséből valószínűsíthető. A *Vergente mundi vespere* himnuszt és a *Sancte Ladislave de radice stirpis* Magnificat-antifónát minden bizonnyal tartalmazó mintakódex származási helye, rítusa és további sorsa egyelőre kideríthetetlen.

Hogy a tétel ma ismert legkorábbi forrásába, a szepesi breviárium himnuszgyűjteményébe milyen kéziratból másolták a költeményt, nem tudjuk. Egy rendkívül szokatlan jelenséget azonban nem hagyhatunk figyelmen kívül. A kódex himnáriuma és a breviárium korpuszában jelzett incipitek között feltűnően sok az eltérés, azt a benyomást keltve, mintha a himnuszgyűjtemény és a kézirat főrésze eredetileg két különálló, egymástól független egység lett volna. Hat szent ünnepénél, köztük László és István király napjánál más tétel szövegkezdetere szerepel a korpuszban, mint a himnáriumban.³⁹ Nyolc olyan himnusznak viszont, melyet a gyűjtemény tartalmaz, semmi nyoma a jelzett ünnep vagy időszak zsolozsmájában.⁴⁰ A legnagyobb mértékű diszkrépanciát annak a tízenhét tételnek az incipitje okozza, mely teljes egészében hiányzik a himnáriumból gyakorlatilag lehetet-

³⁷ Lásd: LEISIBACH 1979, i. m. 244–245.

³⁸ Lásd: UDVARDY József, *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)*, Köln, Görres Gesellschaft, 1991 (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, 11), 262–266.

³⁹ György (április 24.): *Vita sanctorum*, Töviskorona (május 4.): *Aeterno regi gloriae*, László király (június 27.): *Iste confessor*, Vasas Szent Péter (augusztus 1.): *Olivae binae (Aurea luce div.)*, Afra (augusztus 7.): *Iesu Christe auctor vitae*, István király (augusztus 20.): *Gaude mater Hungaria*.

⁴⁰ Vízkereszt (január 6.): *A Patre Unigenitus*, évközi szombatok: *O Pater sancte*, nagyböjt: *Clarum decus ieiunii*, *Rex Christe factor omnium*, István vértanú (december 26.): *Sancte Dei pre-*

lenné téve az adott officiumban történő megszólaltatását.⁴¹ Ezek között olyan kiemelkedő ünnepek vannak, mint Annunciáció, Keresztelő János születése, Péter és Pál apostolok, Mária Magdolna, Lőrinc stb.

A himnáriumban és a korpuszban megadott incipitek közötti ellentmondás abból adódhatott, hogy vagy egy ismeretlen eredetű és úzusú himnáriumból fűztek utólag a breviáriumban, vagy több eltérő rítusú mintapéldányból dolgozott a másoló. Az első feltételezést megerősítheti az, hogy a gyűjtemény rendhagyó módon, a kódex legelején, a kalendárium előtt kapott helyet. Hogy a breviáriumban későbbi használói szembesültek a problémával, azt a himnáriumban utólagos kiegészítései, valamint a zsolozsmákban végrehajtott javítások, átírások egyértelműen jelzik.

Hogy a valószínűleg a kanonizáció táján, egyetlen alkotó folyamatban megalkotott *Fons aeternae pietatis* László-zsolozsma a későbbi századokban is teret engedett a költői tevékenységnek, új tételek írásának, azt éppen a *Vergente mundi vespere* himnusz és a *Sancte Ladislai de radice stirpis* Magnificat-antifóna felbukkanása bizonyítja.

KOVÁCS, ANDREA

Vergente mundi vespere

Un hymne Saint Ladislai inconnu, retrouvé en pays de Zips et à Sitten

L'hymnaire du bréviaire conservé à la Bibliothèque Batthyánaeum de Gyulafehérvár, copié au tournant des 14–15e siècles, donne (avec l'inscription *De sancto rege Stephano*) le texte d'un hymne au roi Saint-Étienne (à l'incipit *Exsultet gens celebris*). Contrairement à cette pièce unique, à cet hymne à l'incipit de *Vergente mundi vespere* l'on connaît deux parallèles. L'un est localisé dans un diurnal du pays de Zips (15e siècle, Hongrie royale, aujourd'hui en Slovaquie), l'autre dans un bréviaire conservé à Sitten (Sion, Suisse). Le codex de Sitten fournit (avec l'inscription *Historia sancti Ladislai in extenso* l'office *Fons aeternae pietatis*, avec l'hymne *Vergente mundi vespere* et un antiphona inconnu (*Sancte Ladislai de radice stirpis*).

Comment expliquer la présence dans le codex de l'évêché de Sitten de l'office Saint Ladislai? Le bréviaire fut sans doute commandé par l'italien Andreas de Benzis de Gualdo, gou-

tiouse, Mária Születése (szeptember 8.): *Gaude visceribus*, Mindenszentek (november 1.): *Iesu Redemptor saeculi*, Katalin (november 25.): *Katherinae collaudemus*.

⁴¹ Nagyböjt: *O Nazarene dux Bethlehem, Aures ad nostras, Iam ter quaternis*, Pálforduló (január 25.), Pál emlékezete (június 30.): *Doctor egregie (Aurea luce div.)*, Purifikáció (február 2.): *Quem terra pontus*, Dorotya (február 6.): *Festum nunc celebre*, Péter apostol székfoglalása (február 22.): *Iam bone pastor (Aurea luce div.)*, Annunciáció (március 25.), Mária Születése (szeptember 8.): *Ave maris stella*, Adalbert (április 23.), György (április 24.), Márk (április 25.): *Vita sanctorum*, Fülöp és Jakab apostolok (május 1.): *Tristes erant apostoli*, Keresztelő János születése (június 24.): *Ut quaeant laxis*, Péter és Pál apostolok (június 29.): *Aurea luce*, Mária Magdolna (július 22.): *Pange lingua Magdalene, Iesu Christe auctor vitae*, Anna (július 26.): *Praeclari patris Abrahae*, Lőrinc (augusztus 10.): *Martyris Christi colimus*, Mária Születése (szeptember 8.): *Lux mundi beatissima*.

verneur apostolique du diocèse de 1418 à sa mort (1437) et évêque de Sitten après 1431. Avant ces dates, il avait été évêque de Spalato (après 1389; à Venise, aujourd'hui Split, Croatie), gouverneur du diocèse d'Eger et abbé de Zalavár (après 1408), archevêque d'Eger (après 1409) et archevêque de Kalocsa (après 1413). Son séjour en Hongrie et sa position élevée dans la hiérarchie ecclésiastique explique pourquoi il a tenu à emporter avec lui et à faire copier les textes liturgiques du saint hongrois le plus vénéré. La provenance, le rite et le sort ultérieur du codex renfermant l'hymne *Vergente mundi vespere* et l'antiphone *Sancte Ladislave de radice stirpis* restent un mystère. La question de savoir la provenance et le rite de l'hymnaire rattaché ultérieurement au bréviaire du pays de Zips reste également ouverte.

Keywords: 14th and 15th Centuries; history of Hungarian civilisation; hymnology; lauds for St. Ladislav; Sitten.